

שניתנה בו ולא בזו שניתנה בזולתו. וכך היה אומר הרבי ר' בונים זכר צדיק לברכה: איני רוצה כלל להתחלף עם אברהם אבינו במדרגות, שאהיה אני במקומו והוא במקומי – כי מה רווח יצא מזה? שוב לא יהיה אלא אברהם אבינו אחד ובונים אחד...'.
(מתוך 'במעלות התמימות התמה' לזקני רא"א כי טוב זצ"ל – חסידים ואנשי מעשה א עמ' רנו)

פרק רביעי; דף לג

'אימא שלא ילעוס חיטין ויתן על מכתו'. מכאן הוכיח הגרעק"א (בהגהותיו לשו"ע י"ד רכא) שבאיסור הנאה של נדר, אסור להנות אף שלא כדרך הנאה – כגון לעיסת חטים והנחתן על המכה. והקשה על מה שכתב המגן-אברהם (שפ"י) שהנודר בסתם אינו אסור אלא בכדרך הנאה. וכבר דנו בדבר האחרונים. והובאו שתי הדעות במשנה ברורה (שם סקמ"ט). ועיין עוד בשו"ת דובב מישרים ח"א נט. והביא שם בשם קהלת יעקב (אלגאזי) לדחות הראיה מסוגיתנו.

אין הספר תח"י לעיין בו. ולכאורה מכאן אין ראייה אלא בדבר מאכל שאסרו בהנאה, שמכך שאמר 'הנאת מאכלך עלי' בא לכלול הנאה נוספת מלבד אכילה (ע' בר"ן), וכיון שדרכו להאכל הרי כל הנאה אחרת דומה ל'שלא כדרך' [או אף אם נאמר שהנאה אחרת נחשבת כדרך, כגון הרחת המאכל, יתכן שזה היה נאסר גם כשאומר 'קונם מאכל' בלבד כמוש"כ החת"ס. וכשהוסיף 'הנאת מאכל' בא לאסור כגון לעיסת חטים]. משא"כ בנודר הנאה מדבר שאיננו מאכל, יש לומר שדעתו רק בכדרך.

'שק להביא פירות וחמור להביא עליו פירות ואפילו צנא בעלמא – הנאה המביאה לידי מאכל הוא' – אף על פי שאינם דברים של תיקון האוכל אלא הבאתו (ר"ן). ואעפ"י שדברים אלו אינם מיועדים בדוקא לאוכל נפש (עתור"ד).

'בעי רב פפא סוס לרכוב עליו...'. רוב המפרשים פירשו שרוכב עליו למקום האכילה (וכן מתפרשת לשון הרמב"ם (ו,ב): 'כדי להראות בהן בפני אחרים עד שיהנה מהם, או שבקש לעבור בארצו כדי שילך במקום שיהנה בו'. וע"ש ברדב"ן).

ואילו הרי"ד פירש שאין מדובר לצורך אכילה כלל, והספק הוא הואיל והנאה זו חשובה בשבילו, שרוכב על הסוס להתכבד בו, וכן עונד הטבעת להיראות עשיר, וכן כשמקצר דרכו בהרבה [משא"כ 'דריסת הרגל' דמתניתין יש להעמיד שאינו מקצר הרבה], אם כן אפשר שהולכים אחר הנהגה והרי אצלו היא הנאה מרובה הלכך אסור, או שמא כיון שמצד המהנה אין זו הנאה חשובה, והרי לכל אחד הוא מרשה ולמה יקפיד על זה שהוא בעיניו הנאה מרובה, הלכך מותר.
ומכל מקום מדובר שאין משכירים כיוצא בזה כגון אוהבים שמשאילים בהמתם זה לזה בחנם (רא"ש).

'המודר הנאה מחבירו שוקל לו את שקלו'. ראה יוסף דעת כתובות קז – על ראיית החזו"א מכאן שיכול אדם לתרום מחצית השקל מכספו בשביל חברו, ואין צריך לזכות לו את המטבע.

'פורע את חובו'. מבואר בגמרא שטעם ההתר הוא מפני שמן הדין הפורע את חוב חברו אינו יכול לתבעו, על כן אין כאן נתינת ממון. ומשום שסילק מעליו את הנושה, אין זו אלא 'הברחת ארי מנכסי חברו' כלומר מניעת נזק. ואף על פי שסוף סוף גורם לו הנאה – כתב המאירי שגרימת הנאה מותרת

(וכמו שכתב הר"ן להלן לה: על כהן המקריב קרבן עבור מודר הנאה ובכך מתירו בקדשים, שאין זה אלא גרמת הנאה בעלמא ומותר. וע' גם בתוס' שם (ד"ה אבל) לענין לימוד לבניו, ובראשונים להלן לח לענין זן את אשתו ואת בניו). ויש מהראשונים שסוברים שבהצלה ודאית מנוק ממוני – יכול לתבוע ממנו ממון, ורק בחוב שיש אפשרות שהיה הבע"ח מוחל על חובו פטור (עפ"י ר"ת).

זמחזיר לו את אבידתו – שהרי את שלו הוא נותן לו ואינו מהנהו מנכסיו. והנאת ההשבה עצמה – אינה מתייחסת אליו כנותנה לזה משלו שהרי מצוה הוא שעושה בעל כרחו (ע' כתובות קח. וברשב"א: 'דלא חשבינן ליה כמתעסק בהנאתו של זה אלא כמתעסק בדנפשיה ונמצא זה נהנה ממילא'. אלא שלמסקנא פירש טעם אחר). ויש מפרשים: מתוך שמצוה היא, הרבה מצויים להחזיר, ואם לא יחזיר זה – יבוא אחר ויחזיר (מובא ברשב"א. וכ"פ המאירי. וע' בריטב"א שכתב ושנה שאין הנאת חזרה כדאית לדחות מצות השבה. ויתכן שכוונתו כהרשב"א שלא מסתבר שאסר הנאה זו).

והרשב"א הסיק שאין אלו טעמים לפטור אלא הטעם הוא מפני שלא נתכוין להדירו במקום מצוה (וכן משמע במאירי לט. לענין ביקור חולים אצל המודר). ואפילו בכגון זקן ואינה לפי כבודו שפטרו הכתוב מלהשיב, מותר להשיב אם ירצה שמצוה הוא עושה ונוטל עליה שכו.

'מקום שנוטלין עליה שכו – תפול הנאה להקדש'. מבואר בדברי התוס' (לד.). שעל אף שמותר לקחת שכו בטלה שבטל ממלאכתו בזמן עיסוקו באבידה – גנאי הוא לעשות כן. וגם אין רגילות בני אדם בכך. (ובבכורות טז. מבואר שאסור ליטול שכו על המצוות משום 'מה אני בחנם...') – ע' להלן לו לט. וכן כתבו הפוסקים. אך שכו בטלה שאני).

והרמב"ם בפרוש המשנה פירש הטעם שבמקום שמקבלים שכו אין להחזיר האבידה, מפני שאם יקבל שכו הרי כבר אינו מחזיר מפני שמחוייב בדבר אלא הריהו כעושה כן כדי לקבל שכו, ובטל ההתר של החזרת אבידה משום 'מצוה קעביד'.

בספר קרן אורה כתב על סברא זו: 'הדברים נפלאים'. ועוד כתב להוכיח שמהירושלמי אין נראה כסברא זו, וכן מדברי הרמב"ם בחיבורו הגדול. יצוין שמצינו סברא כזו ב'פוסקים לענין דין 'העוסק במצוה פטור מן המצוה', שאם עיקר כוונתו (גם) להשתכר ממון, אינו קרוי 'עוסק במצוה' להפטר בכך ממצוה אחרת – ע' באור הלכה לה, ח בפרטי הדינים.

(ע"ב) 'אבל נכסי בעל אבידה אסורין על מחזיר – לא קא מהדר ליה, דקא מהני ליה פרוטה דרב יוסף'. ואם תאמר ישיב אותה פרוטה להקדש, כדין מקום שנוטלים שכו על האבידה? יש לומר שאין הדיין יכול לדעת כמה פעמים נפטר על ידה מנתינה לעני (תוס').

לכאורה נראה שאעפ"י שפטור מהטיפול בה ומהשבתה בגופו כי נמצא נהנה בכך, אבל אין סברא שיהא מותר לו לעבור על 'לא תוכל להתעלם' מפני כן שהרי עתה אין איסור נדר עליו עדיין, וא"כ יהא מחוייב ליטלנה ולמסרה לאחר כדי לקיים המצוה. אך מסתבר שזה רק במקום חשש הפסד לאבידה. וע"ע בסמוך.

– תמהו התוס': הלא מותר אפילו לפרוע את חובו של המודר מפני שאין זה הצלה ודאית מנוק כי אולי היה מפיס את הנושה, קל וחומר הרווחת פרוטה זו שאינה מצויה, שלא תחשב כהנאה? ותרצו שיש לחלק בין מצב שאדם אחר 'מבריא ארי מנכסי חברו' ובין אם המודר בעצמו הוא 'המבריא' לתועלת עצמו, וכיון שהמחזיר עצמו בהתעסקותו באבידה חוסך פרוטה מליתנה לעני, הרי זה דומה לבעל חוב שפורע חוב עצמו מכספי חברו שאסור במודר הנאה.

מצאנו תרועים נוספים בדברי חכמים אחרונים לקושיא זו (הם כתבו שתירוץ התוס' דחוק מצד הסברה);

הגר"מ פיינשטיין זצ"ל (באגרות משה או"ח ח"א קצא) כתב לחלק באופן זה: בחוב, עיקר החיוב הוא לסלק את תביעת הנושה, ודבר זה יכול להתקיים באופנים שונים; על ידי תשלום החוב או בדרך אחרת כגון מחילה, לכן פריעת חוב של אחר איננה נחשבת בעצם הגדרתה כ'הנאה ממונית' שהרי כדי לסלק חוב אין צורך דוקא בתשלום ממון כאמור. מה שאין כן בצדקה שמצוותה לתת ממון משלו דוקא, והרי אין שייך שיתן אדם צדקה עבור חברו וייחשב כאילו נתן הלה. לכן פרוטה זו שהיה חייב ליתנה משלו והיא נשארת אצלו בגלל אבידתו של זה, נחשבת כהנאה ממונית שקיבל מבעל האבידה.

[בוזה הסביר מדוע יש להתיר להשתמש בשמן של איסורי הנאה לנר חנוכה, ואין נחשב כנהנה מכך שחך לעצמו לקנות שמן אחר, בדומה להנאת חסכון הפרוטה – כי שם אין המצוה בנתינת ממון בדוקא].

ובחדושי בית מאיר כתב לתרץ: כיון שהאבידה עצמה אסורה עליו בהנאה, והרי באבידה זו הוא מפקיע מעליו פרוטה דרב יוסף, נמצא שנהנה ממנה. הא למה זה דומה, לנטילת מקל מן המודר כדי להבריה בו את הארי, שודאי אסור.

בספר מנחת שלמה (מב) הקשה על מה שכתב הריטב"א (בסוכה לא) בבאור ענין 'מצוות לאו ליהנות ניתנו', שאף שיש לו שכר מצוה והנאה בעולם הזה ולעולם הבא, אך כיון שאין זו הנאה ישירה אלא שנגרמת מן המצוה, אין הנאה כזו אסורה במודר הנאה – והרי בסוגיתנו מבואר שאם 'פרוטה דרב יוסף' היתה דבר שכית, היה אסור לכולי עלמא הנאה כזו, הגם שאינה אלא גרמא? אמנם לפי דברי האחרונים הנ"ל אפשר ליישב שכאן שונה שההתעסקות באבידה היא פעולה בעלת ערך ממוני כי מרויח על ידה את חיובו, ולכן סובר רב יוסף שדינו כשומר שכר. הנאה כזו – הנאה ישירה היא מן החפץ. מה שאין כן שכר שמקבל כתוצאה מעשיית המצוה. ואין להקשות על כל מצוה, שמרויח בזמן עשייתה פרוטה דר"י – שכבר הקשו כן התוס' בשבועות (מה:), ותרצו שעושה אותה בזמן שלא יבוא עני. (וע' באג"מ שם תירוץ נוסף לפי שיטתו).

– כתב בספר מחנה אפרים (הלכות זכיה מהפקר ד) אודות הנודר הנאה מכספו, מותר לו ליתנו צדקה לעניים שהרי 'מצוות לאו ליהנות ניתנו'. ובנתיבות המשפט (ערה) דחה דבריו בתוקף. אחת מקושיותיו היא הלא בנתינתו זו פטר את עצמו מפרוטה אחרת, וקל וחומר; אם באבידה שלא שכיה שיבוא עני, מחשיבים זאת להנאה, ודאי ודאי בכי האי גוונא שבנתינה עצמה חסך בודאות צדקה אחרת? ובאגרות משה (שם בסוף הסימן) כתב שודאי לא דיבר המחנה-אפרים אלא באופן שיתן צדקה אחרת כמו שהיה נותן לולא נתינה זו, כך שלא ירויח ממנה מאומה. [ומשום ההנאה שמחזיק לו העני טובה, שהקשה ה'נתיבות', כתב שאין זו נחשבת הנאה בקיום מצוה].

ולכאורה יש ללמוד מדבריו לנידון דידן; אם יחליט המחזיר שאם יבוא עני יתן לו צדקתו הגם שעסוק הוא באבידה (באופן המותר, שלא יפגע העיסוק באבידה על ידי כך) – יהיה מותר לו להשיב אבידתו הגם שמצד הדין פטור מן המצוה. כמו כן, שמחליט בדעתו לתת פרוטה נוספת. [ושמא בנידון המחנ"א באמת חייב לתת צדקה מממונו, שאולי לא קיים מצוה בנתינת איסור הנאה. אך לא משמע כן באג"מ]. ושמא על זה גופא חלק הנתיבות ולכן דחה דברי המחנ"א. וכן יש להוכיח מהסבר רש"י את סברת 'פרוטה דר"י לא שכיה' – שלא שכיה שיימנע מלתת פרוטה לעני בגלל המצוה, ולכן אינו נהנה מן האבידה. ומשמע שהדבר תלוי אם נותן בפועל לעני אם לאו. (או שמא לפירש"י בזה נחלקו רבי אמי ורבי אסי, ואינם חולקים במציאות אם שכיה או לא שכיה).

ולפי זה נראה שאם אין אחר שיכול לטפל באבידה, אין לו התר להתעלם ממנה שהרי אדרבה מכח האיסור להתעלם היא מחויב לעסוק בה ולהחליט שלא להימנע מליתן לעני, ואף בלא החלטתו נראה שכשכא עני הרי באותה שעה חל עליו איסור לטפל בה כי אז ימצא נהנה, ושוב ממילא אינו עוסק במצוה ויהא מחויב ליתן לעני. וע' בחידושי חתם סופר. ושמא י"ל שפרוטה דרב יוסף מהוה סיבה שהשבת באבידה בכלל נדרו, כיון שבעצם שייך בה הנאה, וכאילו נדר בפירוש מלהשיב אבידתו. וצ"ע.

'משום פרוטה דרב יוסף לא שכיח' ואין דעת הנודר בשעת נדרו על גרמא רחוקה של הנאה כזו הבאה לפרקים רחוקים, ומכל מקום 'שומר שכר' הוא שהרי יש לו הנאה מסוימת (עפ"י ריטב"א, חדושי חת"ס. וכ"מ ברמב"ם ובר"ן שאעפ"י שהוא כשומר שכר – מותר במודר הנאה).

דף לד

'בשלמא למ"ד אפילו בשנכסי בעל אבידה אסורים על מחזיר נמי מהדר, היינו דקתני מקום שנוטלין עליה שכר תפול הנאה להקדש' – שהרי שניהם אסורים להנות זה מזה, 'אלא למ"ד כשנכסי בעל אבידה אסורים על מחזיר לא מהדר, אמאי תפול הנאה להקדש' הלא יכול ליתן למחזיר שהוא מותר ליהנות מנכסיו?

ומתקיף: 'אחדא קתני' – על דרך אחת, כלומר כשאין המחזיר רוצה לקבל שכרו [והיה אפשר לשנות באופן אחר, שנותן שכר למחזיר – אלא שהמשנה כולה מדברת כשמחזיר בחנם] (עפ"הרא"ש, כג"רסנתו. והר"ן גרס להפך).

(ע"ב) 'היתה לפניו ככר של הפקר...'. הרא"ש הביא בשם הר"א ממיץ בשם ר"י, שיכול אדם להקדיש דבר שאינו שלו לכשיבוא לרשותו, אם עתה בידו לזכות בו. [ודנו האחרונים האם הר"ן שמפרש דברי הגמרא כשעומד בד' אמות, חולק על הרא"ש בדין זה. ע' חזון איש אה"ע קמח לדף סב].

וע"ע בקצות החושן רד, ג; בית הלוי ח"ב מט; שערי ישר ו, יז שדנו בדברי הרא"ש הללו. ויש שרצו להוכיח מדברי הגמרא עצמה שיכול אדם להקדיש דבר של הפקר, ומה שדרשו שאין אדם מקדיש דבר שאינו ברשותו מאיש כי יקדיש את ביתו קדש – מה ביתו ברשותו אף כל ברשותו, זהו דוקא כאשר יש בעלים אחרים המעכבים, אבל לא בחפץ של הפקר (דובב מישרים ח"ג עה). וכן מפורש בתורי"ד כאן שאפשר להקדיש חפץ של הפקר.

ויש שכתב לדחות הראיה שיתכן שאין ההקדש חל אלא לכשיבוא לרשותו (בית אפרים יז"ד סו. מובא בדו"מ שם).

ובחידושי חתם סופר יצא לחלק (מכח קושיא ממס' חולין) שדוקא בקדושת בדק הבית אפשר ולא בקדושת מזבח.

ונראה שלדעת הסוברים קנין מדרבנן מהני לדאורייתא, יש לדחות הראיה מן הגמרא, שהרי קנה בד' אמות עבור ההקדש (לשיטת הר"ן) ואין זה כמקדיש הפקר. וכן נרמז באחייעזר ח"ד עה, ד עיין שם.

ומאידך, כתב בחדושי בית מאיר, אין להוכיח מכאן שאפשר לזכות לאדם אחר בקנין ד' אמות, דבר שלא הוזכר בפוסקים, שלא מצאנו שתקנו אלא שיקנה האדם עצמו בד' אמותיו ('דלא ליתו לאינצויי') ולא לאחרים – כיון שכאן די שייחשב הדבר ברשותו כדי להקדישו, אך ההקדש לא חל מחמת קנין ד' אמות אלא מחמת הקדשו. ובדבריו אלו נדחית גם ראיית הקצות-החשן (ר, א) מדברי הגמרא כאן שחצרו של הדיוט יכולה לקנות עבור ההקדש, אם אמר 'תוכה חצרי להקדש' שהרי קנין ד' אמות מדין חצר הוא מועיל. אך לדברי הב"מ חל ההקדש בדיבור פיו ולא בקנין ד"א. וכמו"כ נדחית ראיית הקצות בהמשך דבריו שאין חצר להקדש לקנות. ע"ש.

'להורשה לבניו – מעל לפי טובת הנאה שבה'. יש אומרים שמעל מיד בנטילתו (עפ"י תוס' ותורי"ד). הקשה הקרן-אורה, כיון שלא זכה בה אדם ולא הועילו מעשיו, מדוע מעל לפי טובת הנאה, אם משום שנהנה בהחזקת טובה מבניו – הרי אין זו החזקה אלא במחשבה בעלמא.